

Redactare: Ioana Bârzeanu cărți

Tehnoredactare: Mariana Radu

Corectură: Viorica Horga

Copertă: Luca Emil Cornel

Ilustrație copertă: Mihail Gorbaciov, fost președinte al Uniunii Sovietice, vorbind presei înainte de discursul său despre „Pace în secolul XXI”, la Hotel Seminole Hard Rock din Hollywood, Florida, în 16 aprilie 2008.

Sursa: <https://www.dreamstime.com/former-president-soviet-union-mikhail-gorbachev-speaks-to-media-prior-to-his-speech-peace-st-century-image128890320>

Titlul original: *GORBACHEV. HIS LIFE AND TIMES*

Copyright © 2017 by William Taubman

Published by arrangement with The Robbins Office, Inc. and Aitken, Alexander & Associates Ltd.

© 2018 Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii METEOR PUBLISHING

Contact:

Tel./Fax: 021.222.83.80

E-mail: editura@meteorpress.ro

Distribuție la:

Tel./Fax: 021.222.83.80

E-mail: carte@meteorpress.ro

www.meteorpress.ro

ISBN 978-606-910-106-3

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Conținutul acestui volum nu reprezintă obligatoriu poziția oficială a Institutului

William Taubman

GORBACIOV

VIAȚA ȘI EPOCA LUI

Traducere din limba engleză
de *Mihai-Dan Pavelescu*

**METEOR
PUBLISHING**

PENTRU JANE

și nepoții noștri:
Milo, Jacob și Nora

Cuprins

<i>Nota autorului</i>	7
<i>Listă de nume</i>	9
Introducere: „Gorbaciov este greu de înțeles”	21
CAPITOLUL 1 Copilăria, adolescența și tinerețea: 1931-1949	27
CAPITOLUL 2 Universitatea Lomonosov: 1950-1955	57
CAPITOLUL 3 Ascensiunea ierarhică: 1955-1968	93
CAPITOLUL 4 Secretar regional de partid: 1969-1978	136
CAPITOLUL 5 Întoarcerea la Moscova: 1978-1985	177
CAPITOLUL 6 Ce-i de făcut? 1985-1986	226
CAPITOLUL 7 Pe scena mondială: martie 1985 – decembrie 1986	275
CAPITOLUL 8 Doi scorpioni într-o sticlă: 1987	332
CAPITOLUL 9 Cui i-e frică de Nina Andreeva? 1988	365
CAPITOLUL 10 Înaintea furtunii: 1987-1988	406
CAPITOLUL 11 O mulțime de summituri: 1987-1988	424
CAPITOLUL 12 1989: Triumf și probleme interne	460
CAPITOLUL 13 1989: Triumf și probleme externe	498
CAPITOLUL 14 Destrămare? 1990	540
CAPITOLUL 15 Conciliere? 1990	580
CAPITOLUL 16 Spre puci: ianuarie-august 1991	617
CAPITOLUL 17 Puciul: august 1991	645
CAPITOLUL 18 Ultimele zile: august-decembrie 1991	663
CAPITOLUL 19 După Kremlin: 1992-2016	694
Concluzie: Înțelegându-l pe Gorbaciov	728
<i>Glosar</i>	735
<i>Abrevieri</i>	737
<i>Note</i>	739
<i>Bibliografie</i>	831
<i>Mulțumiri</i>	853
<i>Index</i>	856

Resp. VARENNIKOV, VALENTIN – ministru adjunct al apărării și comandant al forțelor terestre, 1989-1991; participant la puciul din august 1991.

VARŠAVSKI, MIHAIL și INNA – prieteni apropiați ai soților Gorbaciov în Stavropol.

VELIHOV, EVGHENI – director al Institutului de Energie Atomică; deputat al poporului al URSS, 1989-1991; membru al Consiliului Politic Consultativ al președintelui Gorbaciov, 1991.

VIRGANSKAIA, ANASTASIA (NASTIA) și KSENIA – nepoatele lui Mihail Gorbaciov și ale Raisei, fiicele Irinei.

VIRGANSKAIA/GORBACIOVA, IRINA – fiica lui Mihail Gorbaciov și a Raisei.

VIRGANSKI, ANATOLI – ginerele lui Gorbaciov, însurat cu fiica lui, Irina.

VÎSOȚKI, VLADIMIR – actor și cântăreț sovietic.

VLASOV, ALEKSANDR – ministru de interne al URSS, 1986-1988; președinte al Consiliului de Miniștri rus, 1988-1990.

VOLSKI, ARKADI – șeful secției pentru construcții de mașini a CC al PCUS; trimis special în Nagorno-Karabagh, 1988-1990.

VORONȚOV, IULI – ambasador sovietic la ONU, 1990-1991; ambasador în Afganistan, 1988-1990; ministru adjunct de externe, 1986-1989; ambasador în Franța, 1983-1986.

VOROTNIKOV, VITALI – președinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR, 1983-1988; președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSFSR, 1988-1990; membru al Biroului Politic, 1983-1990.

WALESA, LECH – președinte al Poloniei, 1990-1995; fondatorul sindicatului Solidaritatea.

WEIZSÄCKER, RICHARD VON – președinte al RFG, 1984-1994.

XIAOPING, DENG – conducător în fapt al Chinei, 1978 – începutul anilor 1990.

ZAGLADIN, VADIM – consilier al lui Gorbaciov, 1988-1991.

ZAIKOV, LEV – prim-secretar al comitetului orașenesc Moscova al PCUS, 1987-1989.

ZASLAVSKAIA, TATIANA – sociolog economic sovietic.

ZASLAVSKI, ILIA – deputat al poporului al URSS.

ZDRAVOMISLOVA, OLGA – director executiv al Fundației Gorbaciov.

ZIMIANIN, MIHAIL – secretar al CC al PCUS, 1976-1987.

ZIUGANOV, GHENNADI – conducător al Partidului Comunist Rus.

ZOELLICK, ROBERT – consilier al Departamentului de Stat al SUA, 1989-1992.

ZUBENKO, IVAN – autor de discursuri pentru Gorbaciov în Stavropol.

INTRODUCERE

„GORBACIOV ESTE GREU DE ÎNȚELES”

— Gorbaciov este greu de înțeles, mi-a spus el, referindu-se la sine, așa cum face frecvent, la persoana treia.

Începusem să lucrez la biografia lui în 2005 și după un an m-a întrebat cum mergea.

— Încet, mi-am cerut eu scuze.

— E-n regulă, a zis el. Gorbaciov este greu de înțeles.

Are simțul umorului. Și avea de asemenea dreptate. Lumea este profund dezbinată în privința lui Gorbaciov. Mulți, mai ales în Occident, îl consideră cel mai de seamă om de stat din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În Rusia însă este în general disprețuit de cei care-l acuză de prăbușirea Uniunii Sovietice și colapsul economic care a urmat. Admiratorii se extaziază în fața viziunii și curajului său. Detractorii, unii dintre ei foști camarazi de la Kremlin, îl acuză de multe, începând de la naivitate și terminând cu trădare. Singurul aspect în privința căruia toți sunt de acord este că el a schimbat aproape de unul singur atât țara sa, cât și lumea.

Înainte ca Gorbaciov să preia puterea în martie 1985, Uniunea Sovietică era una dintre cele două supraputeri mondiale. Până în 1989, el transformase sistemul sovietic. Până în 1990, Gorbaciov, mai mult ca oricare altul, pusese capăt Războiului Rece. La sfârșitul anului 1991, Uniunea Sovietică s-a prăbușit, lăsându-l un președinte fără țară.

Gorbaciov n-a acționat singur. Starea jalnică în care se afla sistemul sovietic în 1985 i-a îndemnat pe colegii lui de la Kremlin să-l aleagă pentru a porni pe calea reformelor, însă el a mers mult mai departe decât intenționaseră ei. Gorbaciov a avut aliați ruși liberali care i-au salutat reformele de mare amploare și au acționat în vederea susținerii lor, dar apoi l-au ales pe Boris Elțin să-i conducă spre tărâmul făgăduinței. În același timp, Gorbaciov a avut adversari sovietici conservatori, care i s-au opus, mai întâi în secret, apoi față în față și total. A avut rivali personali, mai ales pe Elțin, pe care l-a chinuit și care l-a chinuit la rândul lui înainte de a aplica lovitura de grație

atât lui Gorbaciov, cât și URSS-ului. Conducătorii occidentali l-au privit cu îndoială pe Gorbaciov, apoi l-au îmbrățișat, pentru ca într-un final să-l abandoneze, refuzându-i ajutorul economic de care avea nevoie cu disperare. Și, poate cel mai important, Gorbaciov a avut de-a face cu Rusia în sine, cu mentalitățile ei tradițional autoritare și antioccidentale; după ce i-a respins atât pe Gorbaciov, cât și pe Elțin, Rusia l-a îmbrățișat până la urmă pe Vladimir Putin.

În calitate de secretar general al Partidului Comunist, Gorbaciov a deținut puterea de a schimba aproape orice. Mai mult, el a fost unic printre egalii săi. Alți cetățeni sovietici, unii dintre ei situați în poziții destul de înalte, i-au împărtășit valorile, dar aproape niciunul dintre cei aflați chiar în vârf. Singurii membri ai Biroului Politic care l-au susținut aproape până la sfârșit, Aleksandr Iakovlev, Eduard Șevardnadze și Vadim Medvedev, au putut s-o facă doar pentru că Gorbaciov i-a numit sau i-a păstrat. Britanicul Archie Brown, vechi specialist în istoria URSS, scrisese: „Nu există absolut niciun motiv pentru a presupune că vreo posibilă alternativă la Gorbaciov la mijlocul anilor 1980 ar fi răsturnat complet marxism-leninismul și ar fi schimbat fundamental atât țara sa, cât și sistemul internațional într-o tentativă de a opri un declin care nu reprezenta o amenințare imediată nici pentru sistem [sovietic], nici pentru el însuși”.¹

Regretatul om de știință rus Dmitri Furman a descris în termeni mai largi unicitatea lui Gorbaciov: el a fost „singurul om politic din istoria Rusiei care, având în mâinile sale toată puterea, a optat în mod voluntar pentru limitarea ei, ba chiar a riscat s-o piardă, în numele valorilor principiilor morale”. Recurgerea la forță și violență pentru păstrarea puterii ar fi însemnat pentru Gorbaciov o „înfrângere”. În lumina principiilor lui Gorbaciov, a continuat Furman, „înfrângerea sa finală a însemnat o victorie” – deși, ar trebui adăugat, la momentul respectiv nu i s-a părut deloc așa.²

Cum a devenit Gorbaciov omul care a fost? Cum a ajuns fiul unui țăran, al cărui omagiu pompos adus lui Stalin i-a adus un premiu important în liceu, să se transforme în groparul sistemului sovietic? „Numai Dumnezeu știe”, s-a lamentat Nikolai Rîjkov, care a fost mult timp premierul lui Gorbaciov și care într-un final s-a întors împotriva sa.³ Unul dintre consilierii apropiați ai lui Gorbaciov, Andrei Graciov, l-a numit „o eroare genetică a sistemului”.⁴ Gorbaciov însuși s-a descris

ca fiind „un produs” al aceluși sistem și „antiprodusul” său.⁵ Totuși, cum a reușit să fie și una și alta?

Cum a ajuns să conducă Partidul Comunist, în ciuda celui mai riguros sistem de verificări și garanții, conceput pentru a-l proteja tocmai împotriva unuia ca el?⁶ Cum, se întreba Graciov, „s-a întâmplat ca o țară, nu pe de-a întregul normală, să se aleagă cu un conducător înzestrat cu reflexe morale normale și bun-simț”?⁷ Un psihiatru american care a întocmit pentru CIA profilurile de caracter ale unor conducători străini a rămas „derutat” de felul cum un asemenea „sistem rigid” a putut produce un lider atât de „inovator și creativ”.⁸

Ce schimbări și-a dorit Gorbaciov pentru țara sa când a preluat puterea în 1985? Și-a propus oare doar niște reforme economice moderate, așa cum a afirmat atunci, pentru a se radicaliza ulterior din cauza lipsei lor de rezultate? Sau a încercat de la bun început să lichideze totalitarismul, ascunzându-și obiectivul, deoarece însemna anatema pentru membrii Biroului Politic care-l aleseseră? Ce l-a inspirat până la urmă să încerce să transforme comunismul în URSS? Ce l-a determinat să creadă că ar putea transforma o dictatură într-o democrație, o economie comandată într-o economie de piață, un stat unitar supercentralizat într-o federație sovietică autentică și un război rece într-o nouă ordine mondială bazată pe renunțarea la folosirea forței – toate în același timp și prin intermediul unor mijloace pe care el le-a numit „evoluționiste”? Ce l-a împins să creadă că ar putea înfrânge în numai câțiva ani șabloane politice, economice și sociale rusești vechi de secole: autoritarismul țarist care s-a metamorfozat în totalitarismul sovietic, perioadele îndelungate de obediență slugarnică față de autoritate punctate de răbufniri ocazionale ale unor rebeliuni sângeroase, experiența minimă în ce privește activitatea civică, incluzând aici compromisul și consensul, lipsa tradiției autoorganizării democratice și absența adevăratului stat de drept? Gorbaciov însuși avea să spună ulterior despre mentalitatea rusă care l-a răsturnat:

— Mentalitatea noastră rusă cerea ca noua viață să fie servită pe o tavă de argint imediat, aici și acum, fără reformarea societății.⁹

A avut oare Gorbaciov un plan? Care a fost strategia lui pentru transformarea țării sale și a lumii? Criticii lui susțin că n-a avut nici una, nici alta. Admiratorii contracarează, spunând că nimeni n-a avut așa ceva: nimeni n-ar fi putut avea un proiect pentru transformarea simultană a țării sale și a lumii.

Respectiv Indiferent dacă Gorbaciov a fost sau nu un maestru al strategiei, nu s-a dovedit un tactician sclipitor? Cum altfel ar fi reușit ca majoritatea membrilor Biroului Politic, care se opuneau celor mai radicale reforme ale sale, să voteze până la urmă în favoarea lor? A fost el pe de altă parte „insuficient de ferm și consecvent”, așa cum a afirmat unul dintre colaboratorii săi cei mai apropiați, Gheorghi Șahnazarov?¹⁰ Și cum ar fi putut fi, când riscul cu care s-a confruntat timp de șase ani a fost înlăturarea bruscă și chiar întemnițarea?

Cum a reacționat Gorbaciov când mulți dintre camarazii lui de la Kremlin s-au întors împotriva sa și atât de mulți dintre cei pe care-i numise personal în funcții au organizat un puci împotriva lui în august 1991? Sau oare el îi trădase de fapt, făcându-i să creadă că intenționa să modernizeze sistemul sovietic, dar contribuind după aceea la distrugerea acestuia?

A fost oare Gorbaciov răzbunător și neiertător? S-ar putea explica astfel incapacitatea lui fatală de a se înțelege cu Boris Elțin? Gorbaciov a iertat totuși, sau a dat uitării, criticile aspre ale unora dintre colaboratorii lui cei mai apropiați și i-a păstrat alături în fundația pe care a înființat-o după ce a pierdut puterea în 1991.

— Nu pot lua hotărârea să mă răzbun pe cineva, a spus el ulterior. Nu pot să nu iert.¹¹

Ținând seama de toate obstacolele care au stat în calea succesului, n-a fost un idealist utopic? Cătuși de puțin, a insistat el:

— Te asigur că lui Gorbaciov nu-i stă în fire să viseze cu ochii deschiși. În același timp însă a precizat:

— Înțeleptul Moise a avut dreptate să-i silească pe evrei să rățăsească patruzeci de ani în deșert... numai așa au putut scăpa de moștenirea sclaviei sub egipteni.¹²

Din punctul de vedere al conducătorilor, și îndeosebi al conducătorilor sovietici, Gorbaciov a fost un individ remarcabil de decent, ba chiar prea decent, au afirmat mulți ruși și unii occidentali, prea refractar să utilizeze forța când forța era necesară pentru salvarea noii Uniuni Sovietice democratice pe care o crea. De ce, atunci când inamicii lui au fost dispuși să folosească forța pentru a strivi libertatea introdusă de el, n-a acceptat să recurgă la forță pentru a salva acea libertate?¹³ Era oare convins din punct de vedere intelectual că, la cât sânge cursese în istoria Rusiei, mai ales în războaie și în epurările din secolul al XX-lea, nu mai trebuia vărsată nicio altă

picătură? A fost oare o aversiune emoțională, bazată pe experiența personală a costurilor teribile suportate în urma războaielor și a violențelor?

Decența lui Gorbaciov s-a văzut și în viața de familie. Soția lui, Raisa, a fost o femeie inteligentă și cu bun gust (deși Nancy Reagan avea altă părere). Spre deosebire de mulți politicieni, Gorbaciov și-a iubit și prețuit soția și, cu totul rar pentru un conducător sovietic, a fost un tată devotat și preocupat pentru fiica lui și de asemenea bunic pentru cele două nepoate. Și atunci, ce anume l-a făcut să simtă, după moartea chinuitoare a Raisei cauzată de leucemie la vârsta de șizeci și șapte de ani, că, așa cum s-a exprimat el însuși, „Eu sunt vinovat. Eu am omorât-o”?¹⁴

Dacă Gorbaciov a fost într-adevăr unic, dacă acțiunile lui au diferit atât de drastic de ceea ce ar fi făcut alți lideri în locul său, atunci caracterul lui este esențial în explicarea comportamentului. Dar caracterul lui este greu de definit. A fost el un ascultător excepțional, așa cum afirmă unii, un individ în esență non-ideologic dispus să învețe din viața reală? Sau a fost un individ care n-a știut când să tacă? Gorbaciov era extrem de încrezător în sine și de un narcisism dăunător pentru propria persoană, potrivit spuselor lui Aron Belkin, un important psihiatru sovietic care nu l-a cunoscut personal, dar a cărui diagnoză a fost considerată credibilă de Anatoli Cerneaev, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Gorbaciov.¹⁵ Însă dacă narcisismul este un spectru la „capătul sănătos” al „egoismului” și „încrederei extreme în sine”, ni se pare ceva neobișnuit în rândul conducătorilor politici?¹⁶ Indiferent ce termen am folosi, Gorbaciov a fost extraordinar de sigur pe sine. Pe de altă parte, când a fost întrebat ce trăsătură îl deranja cel mai mult la o persoană pe care abia o cunoscuse, Gorbaciov a răspuns:

— Încrederea în sine.

Și ce îl irita în general cel mai mult la alții?

— Aroganța.¹⁷

Se simțea oare amenințat de alte persoane încrezătoare în forțele proprii? Sau se vedea pe sine în alții și nu-i plăcea ceea ce vedea?

Aleksandr Iakovlev, colaboratorul său cel mai apropiat din conducerea sovietică, dar care s-a îndepărtat cumva de el în ultimii ani, a apreciat că Gorbaciov se considera un om greu de înțeles.

Uneori Iakovlev avea impresia că „Gorbaciov se temea să privească în adâncul său, se temea să comunice deschis cu sine, se temea să afle ceva ce nu știa și nu dorea să știe”. Potrivit lui Iakovlev, Gorbaciov „a avut mereu nevoie de un răspuns, de laude, sprijin, simpatie și înțelegere, care să-i alimenteze vanitatea și părerea foarte bună despre sine, ca și acțiunile creatoare”.¹⁸

Dacă așa au stat lucrurile, cum a reacționat Gorbaciov când, la numai câțiva pași de vârful muntelui pe care-l suia, a fost nevoit să vadă cum o parte atât de însemnată din viziunea lui măreață se evaporă în neant? A fost el cu adevărat un conducător măreț? Sau a fost un erou tragic, doborât în parte de propriile lui carențe, dar într-o măsură și mai mare de forțele inflexibile cu care s-a confruntat?

CAPITOLUL 1

COPILĂRIA, ADOLESCENȚA ȘI TINEREȚEA

1931-1949

Mihail Gorbaciov s-a născut pe 2 martie 1931 în satul Privolnoe, la aproximativ o sută cincizeci de kilometri nord de orașul rus Stavropol, în Caucazul de Nord. Părinții lui l-au numit Viktor, posibil o modalitate prudentă de a onora apropiata „victorie” a primului plan cincinal care fusese prezisă de Stalin. Totuși, mama și bunica lui au ținut să-l creștineze în secret, ocazie cu care bunicul lui patern l-a botezat Mihail, un nume cu conotații mai biblice. Pata roșie din naștere de pe frunte, care, potrivit folclorului rus, este semnul diavolului, se pare că nu i-a intimidat pe părinți sau bunici.

Privolnoe poate fi tradus aproximativ ca „liber și tihnit”, dar în copilăria lui Gorbaciov n-a fost nici una, nici alta.¹ În Privolnoe, ca și în restul Uniunii Sovietice, pământurile fuseseră colectivizate în 1931, un proces violent care răpise viețile a milioane de țărani. În timpul foametei teribile din anii 1932-1933 au pierit doi unchi de-ai lui Gorbaciov și o mătușă. Marea Epurare a lui Stalin din anii 1930 i-a afectat pe ambii săi bunici: tatăl mamei a fost arestat în 1934, iar celălalt bunic în 1937. Apoi, pe 22 iunie 1941, naziștii au invadat URSS, ocupând satul lor timp de patru luni și jumătate în 1942. Foametea a lovit din nou în 1944 și 1946. Iar după război, când poporul sovietic a sperat în sfârșit la o viață mai bună, Stalin i-a silit să se sacrifice iarăși pentru viitorul glorios pe care comunismul l-a promis, dar nu l-a realizat niciodată.

Ar fi greu de imaginat o epocă mai îngrozitoare. Viața trăită atunci a influențat în mod clar opiniile ulterioare ale lui Gorbaciov – despre stalinism și nevoia de a-l condamna, despre forță și violență și obligația de a evita folosirea lor. Există însă și o altă latură a istoriei. În acele vremuri cumplite, regimul insista ca elevii sovietici „să-i mulțumească tovarășului Stalin” pentru „copilăria lor fericită”. Iar surprinzător, copilăria lui Gorbaciov a fost realmente fericită. Aceasta s-a datorat în parte firii lui vesele și optimiste. Dar și

pentru că, în cazul lui, tot răul a fost spre bine. Cât de oribilă putea fi colectivizarea dacă unul dintre bunicii săi, care-l iubea în mod deosebit, a fost președinte de colhoz? Ambii bunici au supraviețuit Gulagului și au fost eliberați relativ repede. Tocmai când voiau să aresteze familia Gorbaciov deoarece era înrudită cu un președinte de colhoz comunist, naștii au fost siliți să se retragă din Privolnoe. Familia Gorbaciov a fost anunțată că tatăl micuțului Mihail, pe care acesta îl iubea foarte mult, a fost ucis în război, însă vestea respectivă fusese eronată: Serghei Gorbaciov a supraviețuit miraculos pe front și s-a întors acasă triumfător. După război, pe lângă faptul că s-a descurcat bine la școală și a devenit activist în Comsomol (Uniunea Tineretului Comunist), Gorbaciov a fost distins cu una dintre cele mai importante ordine sovietice, Drapelul Roșu al Muncii, pentru că și-a ajutat tatăl, combiner, să doboare recorduri de strângere a recoltei.

În opinia psihologilor, atunci când necazurile personale și tragediile care se profilează au un final fericit, indiferent dacă printr-o întâmplare sau grație eforturilor potențialelor victime, este de așteptat ca acestea din urmă să devină mai încrezătoare și mai optimiste, mai puțin susceptibile la depresii.² În plus, Mihail Gorbaciov nu numai că a scăpat de ce era mai rău, dar multe evenimente au fost aproape ideale. Se pare că tatăl lui, Serghei Gorbaciov, era un om minunat, adorat de Mihail și respectat de consăteni. În copilăria sa, își amintește Gorbaciov, a avut „sentimente filiale” față de tatăl său și a fost „strâns legat” de acesta. Este adevărat însă că nu-și exprimau niciodată verbal sentimentele reciproce, ci „ele existau pur și simplu”.³ Bunicul matern al lui Gorbaciov, Pantelei Gopkalo, l-a tratat cu „tandrețe”, un sentiment pe care bărbații ruși nu recunosc frecvent că l-ar avea. Însă în familia largită existau de asemenea și tensiuni. Bunicul lui patern, Andrei Gorbaciov, era „foarte autoritar”, își amintește Mihail. Andrei și tatăl lui Mihail, Serghei, s-au îndepărtat unul de celălalt, ba chiar au ajuns să schimbe nu o dată lovituri. Bunicul Andrei avea totuși o slăbiciune pentru nepotul lui, la fel ca ambele bunici ale lui Mihail. Mama băiatului, Maria, putea fi glacială și punitivă: i s-a împotrivit soțului ei și și-a disciplinat fiul cu cureaua până când acesta a împlinit 13 ani. Tensiunile din cadrul familiei l-au afectat pe Mihail; pe măsură ce a crescut și chiar după

ce s-a maturizat, a simțit mereu nevoia de genul de atenție și respect pe care credea că le merita.⁴

Părinții lui erau săraci, dar trudeau din greu și l-au educat în același spirit. Pentru a supraviețui războiului, Gorbaciov a trebuit să-și abandoneze copilăria când abia intra în adolescență. După război, a devenit un elev eminent și un model de comportament în școală, iar ca o încununare, a obținut medalia pentru recoltarea grânelor. În 1950, când a plecat din Privolnoe pentru a urma Universitatea de Stat din Moscova, Gorbaciov era puternic, cu personalitate independentă și încrezător în sine până la aroganță. El și-a rezumat astfel propria situație: „Eram săraci, practic cerșetori, dar în general mă simțeam minunat”.⁵

* * *

Trecutul zonei Stavropol, unde a crescut Gorbaciov, poate fi urmărit până în mileniul I î.H., când mai multe triburi au pătruns în regiunea nord-vestică a Caucazului. Stavropol în sine a fost creat în 1777 ca bază militară, iar în 1785 a căpătat statut de oraș. În centrul său se afla una dintre cele câteva fortărețe ale liniei defensive Azov-Mozdok construită de prințul Grigori Potemkin (rămas celebru pentru „satele” omonime), la cererea amantei sale, țarina Ecaterina cea Mare, pentru a apăra granița de sud a Imperiului Rus. În regiune s-au stabilit cazaci, cărora li s-au alăturat treptat șerbi fugiți de asupra moșierilor, apoi alți țărani trimiși în surghium. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, strămoșii paterni ai lui Gorbaciov au sosit aici din gubernia Voronej, aflată în sudul Rusiei, iar cei materni din gubernia Cernigov din nordul Ucrainei. Periferia sudică a Imperiului Rus, a notat Gorbaciov, a avut un „character turbulent”: conducători a două răscoale țărănești, Stepan Razin și Emelian Pugaciov, au provenit din partea locului, ca și Ermak, conducător al cazacilor din secolul al XVI-lea și explorator al Siberiei. „Se pare”, a continuat el cu mândrie, spiritul acela „a pătruns în sângele celor care au trăit aici și s-a transmis ca o moștenire din generație în generație”.⁶ Tot în regiunea aceasta fertilă s-a născut în 1918 și Aleksandr Soljenițin, conservatorul disident antisovietic.

Aflat în colțul nord-vestic îndepărtat al ținutului Stavropol, aproape de granițele sale cu ținuturile Rostov și Krasnodar, satul Privolnoe a fost întemeiat în anul 1861. În prezent, pentru a ajunge acolo trebuie să mergi spre nord-vest pornind din orașul Stavropol,

Respectiv, trecând pe lângă lanuri de grâu și floarea-soarelui. Intrarea în așezare este anunțată printr-o placardă mare și multicoloră, pe care scrie: „Bine ați venit în Privolnoe!” Din piața satului, un drum, la început asfaltat, dar apoi din pământ bătătorit, șerpuiește un kilometru și jumătate până într-un loc larg și deschis, unde terenul se ridică ușor dinspre râul Egorlık. În anii 1930, populația așezării era formată în proporții aproape egale din ruși și ucrainenii, rușii etnici locuind pe un mal al râului, iar cei de origine ucraineană pe malul opus. Zona unde s-a stabilit neamul Gorbaciov, pe o pantă care cobora lin spre râu, este nelocuită în zilele noastre. Tot pustiu, cu excepția tufelor și a smocurilor de iarbă, este terenul care se întinde către stepă. Doar două acareturi sunt vizibile pe linia orizontului. Restul satului Privolnoe, cu case din lemn și biserică mare, la a cărei construire a contribuit cu o sumă substanțială fostul președinte al URSS Mihail Gorbaciov, nu este vizibil.

În locul acesta, aflat pe atunci chiar la marginea satului, străbunicul lui Gorbaciov, Moisei Gorbaciov, a ridicat o colibă pentru soția și cei trei fii ai săi, Aleksei, Grigori și Andrei. Mult mai târziu, după ce Mihail a crescut, familia a abandonat lunca aceasta frecvent inundată și s-a mutat mai aproape de sat. În copilărie, Gorbaciov nu putea să vadă dincolo de coliba lor, situată la 200 de metri de malul râului, decât versiunea rusească a unei prerii americane: „stepă, stepă și iar stepă”.⁷ Pe timpul lui Moisei Gorbaciov, familia lărgită, care cuprindea 18 membri, se înghesuia într-o singură bojdeucă, cu câteva încăperi; alte rude ale lor locuiau în apropiere. Mai târziu, cei trei fii și-au ridicat bojdeuci pentru ei, iar bunicii recent căsătoriți ai lui Gorbaciov, Andrei și Stepanida, și-au început propria viață. Aici s-a născut, în anul 1909, tatăl lui Gorbaciov, Serghei.

Potrivit tuturor relatărilor, bunicul Andrei, care luptase pe Frontul de Vest în Primul Război Mondial, era un bărbat dur și încăpățânat.

— Nu se cruța nici pe sine, nici pe alții, și-a amintit nepotul lui. Totul trebuia să fie în ordine.⁸

Era „sever și nemilos”.⁹ „Zgârcit”, a declarat o sursă. „Posac și irascibil, dar în același timp puternic și ferm”, au adăugat altele.¹⁰ În același timp însă bătrânul care-i intimida pe atâția se îmblânzea la vederea nepotului său.

— Mă invita să mă țin după el, îmi spunea povești, mă hrănea și insista să mănânc.¹¹

Stepanida era „bună și grijulie” și, își amintește Gorbaciov, o „prietenă” foarte bună pentru nepotul ei. Și în privința aceasta el a fost „norocos”.¹²

Andrei și Stepanida au avut șase copii, însă numai doi băieți, așa încât comuna țărănească, în care se ținea seama doar de bărbați la atribuirea pământului, le-a alocat destul de puțin teren. Drept urmare, a spus Gorbaciov, toți membrii familiei, incluzându-i pe cei mai mici, trebuiau să lucreze „zi și noapte”. Ei au izbutit să salveze familia de sărăcie, devenind așa-numiții „țărani mijlocași”. Dar pentru a asigura zestre pentru fiice, trebuiau vândute grâne și vite. Familia a fost salvată de o grădină uriașă în care bunicul Andrei a izbutit să cultive și să crească aproape tot ce avea nevoie familia sa.

— Era o grădină cu adevărat uluitoare, care se întindea până la râu, își amintește nepotul lui. Bunicul altoia meri, așa că existau fel de fel de soiuri, verzi și roșii. Era minunată, superbă. În același timp însă era periculos să fugi pe acolo. Bunicul a fost un bărbat dur, foarte dur.¹³

Bunicul Andrei a fost la fel dur și în privința comunismului. Când a fost întrebat dacă Andrei s-a înscris vreodată în Partidul Comunist, un unchi de-al lui Gorbaciov din partea mamei sale a râs și a răspuns: „Nu, pentru nimic în lume”.¹⁴ Andrei a refuzat să se înscrie în colhoz și, cel puțin pentru o vreme, n-a pățit nimic. A rămas țăran individual, obligat să cultive o anumită cantitate de grâne și să vândă statului o parte din ele, însă neavând dreptul să dețină proprietăți. În timpul foametei din 1933, când membrii familiei au mâncat orice era comestibil, ba chiar și unele lucruri necomestibile, Andrei i-a hrănit cu broaște. Gorbaciov a spus că cea mai veche amintire a lui era imaginea broaștelor ce fierbeau într-un cazan mare, până când burțile lor albe se ridicau la suprafață. Nu și-a mai amintit dacă le-a mâncat sau nu, dar pe de altă parte a ținut minte perfect momentul când el și unchiul lui cel mai tânăr, cu doar cinci ani mai mare decât el, „am mâncat semințele ce trebuiau sădite”.¹⁵

În 1934, Andrei a fost arestat pentru „neîndeplinirea planului [de semănat], când nici nu aveai cu ce să-l îndeplinești”, povestește nepotul său. Trimis într-un lagăr de muncă forțată de lângă Irkutsk, în Siberia, unde deținuții tăiau și cărau bușteni, Andrei a reușit să câștige două decorații pentru muncă. A fost eliberat înainte de termen și a revenit în Privolnoe (unde și-a atârnat decorațiile pe